

ACÉL ZSUZSANNA

A JÓKAI-KÓDEX GONDOLATI RENDSZERERŐL

Az első magyar Ferenc-legendát tartalmazó *Jókai-kódex* egyik legrégebb nyelvi és irodalmi emlékünkhöz tartozik. Magával a kódexszel, eredetijének keletkezésével, forrásaival jeles középkorkutatók sora foglalkozott már,¹ csakúgy, mint Assisi Szent Ferencnek személyével, tevékenységével és hatásával. Kevés figyelmet szenteltek azonban a korabeli verses latin Ferenc-ábrázolások csoportjának. Ezek a szövegek jobbára liturgikus céllal készültek, részben a szentté avatási szertartásra. Ennél fogva felfedezhetünk bennük néhány szokványos hagiográfiai kifejezést, mindamellett élőbb és plasztikusabb Ferenc-képet mutatnak, mint a későbbi források.

*

A versek közül kiemelkedik az Ugolino da Segni (a későbbi IX. Gergely pápa) írta *De Sancto Francisco Sequentia*.² Keletkezésének idejétől mind a mai napig nem vált széles körben

¹Köztük Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig*. Bp. 1944.; Kardos Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet*. Bp. 1941.; Katona Lajos: *Az Ehrenfeld- és a Domonkos-codex forrásai*. Magyar Könyvszemle 1925.; Klaniczay Tibor: *A régi magyar irodalom*. Bp. 1952.; Koltay-Kastner Jenő: *A Jókai-kódex és az obszerváns kódexirodalom*. Bp. 1933.; Vargha Damján: *Szent Ferenc és fiai a magyar kódexirodalomban*. Bp. 1927. A kutatók által ismertetett eredményeket tudottunk vesszük.

²Kiadása Guido Maria Dreves: *Ein Jahrtausend Lateinischer Hymnendichtung*. Lipcse, 1909.

ismertté, éppen azért, mert felépítése eltér a megszokottól, hangvétele pedig sokkal személyesebb, hogysen a hagiográfiai sablonba beilleszkehetnek. Ugolino da Segni kardinálisként lett Ferenc barátja és csodálója, amikor a „kisebb testvérek” együttélése még nem volt szervezett rend, pusztán egyszerű létforma. Ferenc eleinte nem is gondolt rendalapításra, csupán egy újfajta, belső normák által szabályozott életvitelt igyekezett megvalósítani, amely követői számára a fontos szolgálat, a példaadás és a lelki derű egységét jelenti. Elvei sokak gyanakvását és ellenérzését váltották ki egyházi körökben. Ugolino da Segni figyelemmel kísérte a ferences mozgalom kibontakozását, segítette, részt vett benne, amikor Assisibe látogatván a barátja szabta életmódot követte maga is. Személyes rokonszenven vezette, és az a felismerés, hogy a ferences mozgalom a hit megerősítője lehet. Akkor vállalta az életközösség kockázatát, amikor még nem dőlt el: befogadja-e az egyház hivatalos rendként a poverello mozgalmát. Feltételezhetjük tehát, hogy a *Sequentia* valóban olyannak mutatja Assisi Ferencet, amilyenek barátja és tisztelője látta, torzítás és idealizálás nélkül.

A vers nem a madaraknak prédikáló jámbor és derűs Ferencet idézi elénk, hanem a katonát, a lovagot.

A sárkány, akinek hatalma már az egekig ér, és ereje egyre nő, háborút kezd Isten népe ellen. Ferenc Krisztus *követe, herceg*, aki királyi jelvénnel vezeti seregét. Az ütközet előtt *haditanácsot* tart, mint királyától kinevezett hadvezér. A csatában *három hadrendet* állít fel; *könnyűlovasságot* küld harcba a démonok hármass csapatával, akik a sárkány által új erőre kapnak.³

³ „Caput draconis ultimum / Ultorem ferens gladium / Adversus Dei populum / Excitat bellum septimum. // Contra caelum erigitur / Et attrahere nititur / Maximam partem siderum / Ad damnatorem numerum. // Franciscus, princeps inclitus, / Signum regale baiulat, / Et celebrat concilia / Per cuncta mundi climata / Contra draconis schismata. // Acies ternas ordinat / Expeditorum militum / Ad fugandum exercitum / Et tres catervas daemonum, / Quas draco semper roborat.” – Vö. *János Jelenések* 12. 3–4, 17. 7–18.

IX. Gergely – merőben szokatlanul – világi, feudális környezetbe helyezi Ferencet. Minden konkrét képnek van azonban rejtett jelentése is: a király – Krisztus, a királyi jelvény – Krisztus sebei, melyek Ferenc testén is feltűntek, a haditanács – Ferencnek és követőinek életelvei. A három hadrend a kisebb testvérek, a klarisszák és a világi rend hármassága, a démonok hármassága pedig feltehetőleg a kathar eretnekek csoportjai: a perfektek, a hívők, és azok, akik tanait el fogadják.

A feudális valóság a legszembeötlőbben átvetődik az égi szférába, absztraktum és konkrétum tökéletes egységben, egymást erősítve jelennek meg. A képek elsődleges jelentését nem gyengíti a mögöttes tartalom, mert IX. Gergely nemcsak Ferenc küldetésére, hanem ifjúkori, világi vágyára is emlékezik a *Sequentiában*.

A posztókereskedő Pietro Bernardone fia lovag szeretett volna lenni, a szó eredeti értelmében, az „igazi” lovagok előjogaival és kötelességeivel. Ezért indult keresztes hadjáratokba, ereje azonban kevésnek bizonyult a megpróbáltatásokkal szemben. Megbetegedett, sőt, egy ízben fogságba is került. Más úton akarta tehát véghezvinni azt, amire fiatalon egész életét foltette, s ebben az a *Grál-mondakör* volt segítségére, amely az evilági lovagi szolgálatot vallási céllal kapcsolta össze.

*

Az, hogy Assisi Szent Ferenc ismerte a *Grál-mondakört*^{3/a} (vagy legalább annak részeit), bizonyított tény. Annak pedig, hogy a Grál később is és mindvégig központi helyet foglalt el gondolkodásában, a *Jókai-kódex* lapjain is nyoma maradt. A jó és a rossz szerzetesről szóló fejezetben így beszél valódi szellemi társairól: „Ezek az en atya//mfyay kerek aztalnak

^{3/a}Vö. Betocchi–Fallacara–Lisi: *Mistici medievali*. Padova, 1962. és Jørgensen: *Assisi Szent Ferenc élete*. Cluj-Kolozsvár, 1925.

vytezy kyk budofnac kyetlenben : es tauolualo helyekben : hogy kedueletelben yrewlyewnek ymadfagnak . . .”⁴ Ferenc itt nyilvánvalóan a *Grál* eszményére gondol, a Grált kereső lovagokkal azonosítja társait, akiknek Jézus mennyei királyuk, ahogy Artus a mondabeli kerekasztal lovagjaié.

Ferenc nem adta föl egykönnyen vágyát, mely végül is elérhetetlennek bizonyult. Több legendája és életrajza megemlékezik arról az álomról, amelyet még katonaként látott: „Ferenc, ki használhat neked többet, az úr vagy a szolga?” – „Az úr.” – „Hát akkor miért hagyod el az urat a szolgáláért?”⁵ Ekkor értette meg, hogy közvetlenül az égi királyt kell szolgálnia, aki a földi hatalmasságoknak hűbérura. A *Grál-legenda* tette lehetővé számára, hogy eljusson az első szolgálattól a másodikig, ott is megőrizve annyi létszerűt egyszersmind regényest az elsőből, amennyit csak tudott.

A Grál-misztika tehát Ferenc lelkében kitűnő táptalajra talált, s felnövekedvén összefonódott a benne mindig is élő vallási rajongással és a korabeli társadalom szerkezetének fogalmaival.

*

La grace et le Saint Graal című tanulmányában Étienne Gilson⁶ részletesen elemez egy bizonyos *Grál-regényt*, a *Queste del saint Graalt*.⁷ Úgy találjuk, hogy az elemzett regény és a *Jókai-kódex* között gondolati megfelelés mutatható ki

⁴*Jókai-kódex* (Hasonmás kiadás) Stockholmi Magyar Intézet, 1942. A továbbiakban csak az oldalak és a sorok számát adjuk meg.

⁵Fr. Thomas de Celano: *Vita Secunda S. Francisci Assisiensis*. Edita a PP. Collegii S. Bonaventurae. Ad Claras Aquas, 1927. (Analecta Franciscana Tom. 10. fasc. 2. 134. old.) Ld. még *Legenda trium sociorum cap. II. n. 5.*

⁶Étienne Gilson: *Les idées et les lettres*. Párizs, 1932. 59–91. (A továbbiakban: Gilson)

⁷*La Queste del Saint Graal* (Roman du XIIIe siècle) Albert Pauphilet kiad. Párizs, 1923. (A továbbiakban: *Queste*)

csaknem minden ponton, amelyet konkrétumok erősítenek meg. Az összehasonlítás révén tágabb összefüggésekbe helyezhetjük az első magyar Ferenc-legendát; segítségével világossá válik néhány olyan momentum, amelyre mind ez ideig nem találtunk magyarázatot.

A *Queste del saint Graal*ról első pillantásra azt mondhatnánk, hogy a tudás és a megismerés köré szerveződik. Gilson tanulmánya bebizonyítja, hogy a regény szerzője a citeaux-i bencés eszmény hatása alatt írta művét, Szent Bernát és a ciszterci misztika terminológiáját használva. Mivel a ciszterci gondolatvilágban tudás és megismerés kizárólag az érzelemből fakadhat, a regény intellektuális értelmezést sugalló kifejezéseit a ciszterci misztika sajátos nyelvére kell lefordítanunk.

A továbbiakban a francia tanulmány gondolatmenetét követve az említett *Grál-regény* és a ciszterci misztika gilsoni elemzésével társítjuk a *Jókai-kódex* megfelelő részeit (helyenként más Ferenc-életrajzok egyes részleteit is).

Határozzuk meg a Grál eszményét közelebbről: maga a Grál romaneszk témák felhasználása egy meghatározott keresztény világegyetem- és emberfelfogás érdekében. A mondanivaló kelta eredetűnek tartják, a Grál fogalma egyes vélemények szerint az őskeresztény liturgiával függ össze. Ha kapcsolatot találhatunk lényege és az ősi kereszténység között, ez alátámasztja a feltevést, miszerint Ferenc, az Evangélium követője és Ferenc, a lovagi eszmény áhítója egy és ugyanazon kérdés két oldalát egyesítette magában.

*

A *Queste del saint Graal* cselekménye Pünkösöd előestéjén kezdődik; Pünkösöd másnapján következik be a Grál első megjelenése. A választott időpont és a Grál külső megnyilvánulásai (érkezését hatalmas zúgás kíséri és elképzelhetetlen fényességgel száll alá) egyaránt kétségtelenné te-

szik, hogy a *Grál* manifeszt módon azonos a *Szentlélek kegyelmével*.⁸

A Ferencet elárasztó kegyelem több ízben is ugyanilyen módon nyilvánul meg a *Jókai-kódex*ben: „Meg annakfelete lata *tewzes vylagof lagot ewrya zallanya menbelewl*”⁹ – „Es azt nezy vala ffrater leo : lata egy zepp *tewze/langot ygen fenlewt* : zemuel nezny kyuanatoft : *magas menbelewl zent ferenc feyre le zallanya*”¹⁰

Még pontosabban megmutatkozik a kegyelmi ajándék akkor, amikor Ferenc megkapja a stigmákat: „Es mykeppen fezewltetet : nyomuan vas zegekett es ízebeknek yegyt oldalrol zent fferenczenek : mykeppen legendaya mogya Es ezenne *fene/leguel meg yelenek euel* hogy vewlgekett es kewrnewl allo hegyekett ynka b vilago foytottuala meg hodnem nappnak fene . . .”¹¹

A *Grál* tulajdonságai közé tartozik, hogy a bőség jelképeként ételekkel borítja a ház asztalát, ahol megjelenik. Különösen fontosak azok a csodálatos és édességes *illatok*, melyek érkezését kísérik, és azok a boldogító *íz*ek, amelyekkel a kegyelmében részesülő kiváltságosak töltkeznek. (A *Grál* ebben az értelemben azonosítható az eucharisziáival.)¹²

⁸ Vö. *Apostolok Cselekedetei*. 2. 1–3.

⁹ 61. old. 19–21. s. – Az idézés módjáról itt kell szólnunk: a magyar Ferenc-legenda szövegének latin eredetijét itt nem idéztük, mivel munkahipotézisünk bizonyítását lényegében nem érinti ez a filológiai módszer. A két szöveg egybevetéséből adódó következtetések külön tanulmányt igényelének. Viszont azokat a latin szövegeket, amelyeknek korabeli magyar fordítása nem áll rendelkezésünkre, a jegyzetekben mindenütt feltüntettük.

¹⁰ 43. old. 15–18. s.

¹¹ 49. old. 11–18. s.

¹² Szer.t Bernát megfogalmazásában: „Az isteni jelenlét ízelesét a lélek különféle kívánságai szerint szükséges váltogatni, másképp és másképp kell gyönyörködtetni az isteni édesség áradásával a különbözőket kívánó lélek ínyét.” („Oporet namque pro variis animae desiderii divinae gustum praesentiae variari, et infusum saporem supernae dulcedinis diversa appetentis animi aliter atque aliter oblectare palatum.”) In: *Cant. Cant.*, Sermo XXXI. art. 7. – Vö. *Pál 2. Kor.*, 2. 14–16!

Ezek az illatok vonzzák az *Énekek Éneke* szerelmesét kedveséhez és „...ezek indítják a lovagokat a Grál keresésére”.¹³

Ugyanezekről az illatokról beszél Assisi Ferenc halálos ágyán fráter Bernaldnak, aki első követője volt, akit társai közül legtökéletesebbnek tartott: „...tenmagadot es adad yde//egnek yllattara ayandokott...”.¹⁴ Ugyanezek az illatok jelentik Ferenc számára a tökéletes boldogsághoz vezető út egyik stációját: „...mongyauala magatt beltewltnek leny : ede//eges zagokual...”,¹⁵ ugyanezek az ízek vezetik őt a megismeréshez: „de zent ferenc bewlcze//egnek zyuel egezlen eze/ewltetett”.¹⁶

A regényben Galaad, a legtökéletesebb lovag, úgy jelenik meg előttünk, mint a kegyelmet hozó és a kegyelmet szétesztő Jézus Krisztus szimbóluma. Érkezésének körülményei, külső megjelenése, megnyilatkozásai egyaránt arra a jelenetre emlékeztetnek, amelyben Jézus *ráleheli* az apostolokra a Szentlelket.¹⁷ A *Jókai-kódex* egy teljes fejezete foglalkozik azzal, „Mykeppen zent ferencz emele fel fuualla[ual frater Ma|euft.”¹⁸ Ebből a fejezetből és a kódex egyéb helyeiről is tudjuk, hogy fráter Masseus testes, erős ember volt, ellentétben Szent Ferencsel. Csak a kegyelem jóvoltából bekövetkező elragadtatás sokszorozhatta meg annyira Ferenc erejét, hogy társát fölemelje a leheletben rejlő lélekkel, efelől szövegünk nem is hagy kétséget: „...lattatykuala ew arczayabalol es zayanak fuualla[abalol : mykent zerelmnek langyt ky boczattny Es mene tar[ához ezkeppen tewze/ewlt zayaua...”, majd „...fel emele ffrater ma|euft az

¹³ Gilson: 65. 1. jegyzet

¹⁴ 24. old. 6–9. s.

¹⁵ 93. old. 12–13. s.

¹⁶ 38. old. 3–4. s.

¹⁷ Vö. *János Evangéliuma* 20. 19–22.

¹⁸ 128. old.

fuualla [ual egebe”.¹⁹ (A *Grál-regényben tüzes lehelet* előzi meg a Grál liturgiáját!)

A regény szerzője azt a személyt is látja Galaadban, aki a többieket vezeti; az őt betöltő kegyelem kisugárzik a többi lovagra is: „. . . oly teljes benne a kegyelem, hogy aki csatla-kozik hozzá, már a tökély és az üdvösség útján jár”.²⁰ Ez a megállapítás ugyancsak érvényes a rendalapító és lelki vezető szent Ferencre, aki egy spiritualizált lovagság feje; körében „. . . zolgalatikual vy vyteľľegnek nagy tyzteľľege”.²¹

Ám ha mindeme utalások hiányoznának, akkor is biztosak lehetnének a hasonlóság felől a stigmatizáció történetének ismeretében, s mivel a kódex nyíltan kimondja, hogy „Íf tennek ygen ygaz zolgaya ferencz : mert nemelyekben volt adattatot : ez vylagnak mykeppen criľtus.”²²

Gilson szerint Galaad Jézus szimbóluma, akiről pedig a regény írója mintázta: Szent Bernát, Jézus imitátora. Mindkettőjükre jellemző a külső szépség, amely az őket eltöltő kegyelemből és lelki tisztaságukból fakad. Galaad „. . . oly

¹⁹ 131. old. 24–25. s. és 132. old. 10. s.

²⁰ Gilson: 73.

²¹ 36. old. 24. s. Az elemzett *Grál-regényben* három lovag nyeri el fáradsága jutalmát: Galaad, Perceval és Bohort. Közülük Galaad jut a legmesszebbre, aki annyira makulátlan, hogy még a kísértés sem férközhetik hozzá. A másik kettőnek már nehezebb a dolga; őket csak a csoda menti meg az elbukástól. Igen érdekes, hogy míg a legenda a legtökéletesebb lovaggal való párhuzamot sugallja, maga Ferenc – saját szavai szerint – inkább Perceval személyéhez hasonlít: „. . . azért engemet valasztott: mert ez vylagnak bolondyt valasztotta yľten: hogy bewlczeket meg zegyengeľľen . . .” 128. old. 3–5. s. (jellegzetes percevali attitűd – de vö. *Pál 1. Kor., 1. 27–28.*), ami tökéletesen érthető, ha arra gondolunk, hogy Ferenc tévelygésnek minősítette ifjúkori életét, másrészt viszont a hagiográfiának eszményített szentre volt szüksége.

²² 26. old. 6–8. s. Galaad is, Ferenc is Krisztus *köve*te. Említésre méltó, hogy Galaadot is, a *Sequentia* Ferencét is olyan szó jelöli, amely diplomáciai küldöttre is használatos: *envoyé* (*Queste* 11. old. 8. s.) és *legatus*.

szép és minden porcikájában oly jól formált, hogy nem találhatni párját a világon”²³

Alanus, Szent Bernát életrajzának írója szintén a belső szépség következményének tartja Szent Bernát szép külsejét.²⁴

Ami Szent Ferencet illeti, több forrásmű beszél a belőle sugárzó spirituális szépségről, köztük Celanói Tamás I. Életrajza: „Ó, mily szépnek, mily dicsőnek tűnt föl élete ártatlanságával, szívének tisztaságával, anyagi tekintetével!”²⁵ A *Jókai-kódex* – jelen esetben – úgy tűnik, ellentmond ennek a szemléletnek, többször is hangsúlyozza Ferenc előnytelen megjelenését. Megjegyzendő, hogy nem adja Ferenc életének teljes leírását – figyelmen kívül hagyja a világi emberként leélt éveket, s a későbbiekben is csak akkor tér ki Ferenc külsejére, amikor azt már tönkretette az önsanyargatás.^{25/a}

A belső szépség és lelki nemesség viszont már a *Jókai-kódex* Szent Ferencének is jellemző sajátossága.

Szent Bernát, Galaad és Szent Ferenc egyaránt szüzi; tiszta és aszkéta. Jutalomképpen mindhárman beavatást nyernek Isten titkaiba: az első szerzetesként, a második a Grál részleges birtoklásával, a harmadik szerzetesként – a Grál közvetítésével. A Grál keresése ugyanis nem más, mint azoknak az „édességes titkoknak”²⁶ keresése, amelyek kegyelem nélkül hozzáférhetetlenek, s ha valaki föllelte őket, nem tudja másokkal megosztani, mert emberi nyelven kifejezhetetlenek. Ilyen értelemben pedig azonos az *eksztázis* keresésével, amelynek leírása megtalálható Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott

²³ Queste 2. old. 22–24. s.

²⁴ „Apparebat in carne ejus gratia quedam, spiritualis tamen potius quam carnalis: in vultu claritas praefulgebat, non terrena utique, sed caelestis . . .” Alanus: *Vita S. Bernardi* cap. V, art. 17.

²⁵ Fr. Thomas de Celano: *Vita Prima S. Francisci Assisiensis* . . . 1926. *Analecta Franciscana* Tom. 10. fasc. 1. 61.

^{25/a} Fentiekre magyarázatot adhat még *Ézsaiás* 52. 13–15. és 53. 1–4.

²⁶ „suavissimi arcani hujus experimentum” *Gilson*: 82.

második levelében.²⁷ Csaknem ugyanezekkel a szavakkal fogalmazza meg az eksztázist Szent Bernát is: „... ott lát lát-hatatlant, hall kimondhatatlant, amit az embereknek nem lehetséges elbeszélni”.²⁸

*

Az eksztázis mindenképpen kiváltság, felkavaró titok, egyszerre édességes és megrázó, benne test és lélek egyaránt más-képpen viselkedik, mint hétköznapi, természetes állapotában. A *Jókai-kódex* eksztatikus revelációk sorozatát őrzi, melyek összességükben a fenti következtetésre vezetnek. Az olyan kifejezések, mint „Es ottan ven yíteny malaztnak latafátt”,²⁹ „... gakorta *rywtetikuala* yítenhez”,³⁰ „... *uala ewn belewle kywl*...”,³¹ minden kétséget kizáróan eksztatikus állapotokat írnak le.

Ciszterci felfogás szerint – azaz Szent Bernát *Énekek Éneke*-magyarázatai szerint³² – az isteni megnyilatkozásnak három fokozata van: az *álom*, a *látomás* és a *tiszta ésszel megélt eksztázis*. Már a két első misztikus előjog, de az utolsó a legmagasabb rendű. Az, hogy a beavatott melyik fázisba kerül, nem a kívánságtól és nem az akarattól, hanem a lélek tisztaságától és a benne működő kegyelem erősségétől függ. Ez a kegyelem azonban nem változatlan, legalábbis erre mutatnak a következők: A *Grál-regény*ben Lancelot is a kiválasztottak között volt. Bűnös szerelme akadályozta meg, hogy az álomnál magasabb szintű revelációban részesüljön. Ferenchez pedig –

²⁷ *Pál 2. Kor.*, 12. 1–4.

²⁸ „... ibi videt invisibilia, audit ineffabilia quae non licet homini loqui.” *De gradibus humilitatis VII.*: ed. Barton, R. V. Mills 107. – „... A Mi Urunk...” a kiválasztottaknak „... megmutatja... a Szent Grál csodáit, és mindazt, amit a halandók szíve nem tud elgondolni, sem földi nyelv kifejezni.” *Queste*: 19. old. 19–26. s.

²⁹ 131. old. 18–19. s. – a kontempláció kifejezése

³⁰ 8. old. 15. s.

³¹ 10. old. 17–18. s.

³² Ld: In: *Cant. Cant.*, serm. XXXI. art. 6.

aki később eljut a legmagasabb fokra – a kinyilatkoztatás több ízben álom útján közelített, mielőtt elhivatottságára ráébredt volna. Ezek az álmok még nem jelentettek valódi eksztázist, mégis érdemes megemlíteni közülük legalább egyet. A dicsőségvágygal eltelt Francesco Bernardone hadbavonulása előtt saját házát látja, benne tündöklő pajzsok, fényes lándzsák és ragyogó sisakok. Az égi szózat rendelése szerint pedig „Mindez a tied és katonáidé legyen!”³³ A *Sequentia* képei tökéletesen fedik az álom képeit: a férfi pajzsa a hit, sisakja a remény, kardja az ige, öve (kardkötő szíja) a tisztaság.³⁴

Tekintettel arra, hogy a *Jókai-kódex* már a küldetésének élő, magában biztos Szent Ferenc életét kíséri végig, hiányoznak belőle a fentihez hasonló, inkább a majdani eksztázis előjeleként értelmezhető álmok.

Szent Bernát pontosan leírja az eksztatikus álmot: „A je-gyes álma nem a test alvása Inkább a belső érzék valami-féle életteli és éber révülete ragyogja be ezt az álmot Való-ban alvás, de olyan, amely az érzékelést nem elaltatja, hanem vezérli.”³⁵ Ez az álom tehát inkább a *halál* képzetét idézi fel. A középkori misztikának, de kiváltképpen a ciszterci misztiká-nak kedvelt fogása az eksztatikus álom és a halál közti hasonlóság feltételezése.

Bizonyosan az az álom olvasható a *Jókai-kódex* „Mykeppen yelenet meg crifus az baratoknak kyk y|tenrewl bezel-nekuala”³⁶ című fejezetében, amelyet Szent Bernát meghatá-rozott. Ferencet ez az álom „. . . az apo|toli tar|okual es |entekuel . . .”³⁷ együtt éri. A megjelenő Krisztus a kegyelem-

³³ Fr. Thomas de Celano: *Vita Prima*. 8.

³⁴ „Fide protectus clipeo, | Spe galeatus, utitur | Mucrone verbi, baltheo | Vir castitatis cingitur.” Vö. *Pál Efez.* 6. 14–17.

³⁵ „Non est autem is sponsae somnus dormitio corporis, . . . Magis autem istiusmodi vitalis vigilque *sopor* sensum interiorem illuminat . . . |Revera enim dormitio est: quae tamen sensum non sopiat, sed abducatur.” In: *Cant. Cant.*, serm. LII. art. 3. és 4.

³⁶ 135. old.

³⁷ 135. old. 14–15. s.

nek oly sugárzását árasztja rájuk, hogy ez mindjünkben az eksztázist váltja ki: „... *malaztnak ezenne edellegeuel* hogy zent atya és egyeby *voltanak mend el ryeweltettek es fekeznak uala mykeppen meg holtak*”.³⁸

Ami a látomást illeti, igen nehéz elkülöníteni az ún. tiszta észszel megélt eksztázistól, mivel ez utóbbi sem pusztán spirituális vízió, nem a tiszta szellem világában mozog, hanem sajátos módon kötődik az érzékekhez. Részint azért, mert látvány és hangok által jut el a kiválasztotthoz, részint pedig azért, mert leírni is csak érzékletesen lehet. Szent Bernát megfogalmazásában: „Noha azok a szavak, melyekkel maguk az adott látomások (vagy azokhoz hasonló) leíratnak, valóban testieknek tűnnek, mégis szellemi az, ami rajtuk keresztül megnyilvánul, ezért okaikat és módjukat is a lélekben kell keresni.”³⁹

Ahogy mélyül és tökéletesedik az eksztázis, úgy válik egyre tökéletesebbé az érzékelés is. Az eksztatikus álom a kívülről álló számára *még halálnak tűnik*. A látomás már csak *időleges érzéketlenséget* jelent a külvilág felé: „Wala frater rufen yf teny edellegnek gyacorlatos dolgaert *azkeppen yf tenben el merewltetet hogy hana voltuolna erzetlen*”.⁴⁰ Más példával élve: „. . . mert nemikoron vala elmeyenek ezenne ryewletiben : f em nappual f em evel nem zolhatuala vgy vala yf tenben megnyomuadot . . .”⁴¹ A tiszta észszel megélt eksztázist kódexünkben két jellemző tulajdonság választja el a látomástól: a külső szemlélő felismerheti benne a kegyelem bizonyítékát, mivel ez az állapot semmi mással nem indokolható (pl. a levitáció),⁴² továbbá a legmagasabb rendű eksztázis *már a nor-*

³⁸ 13ö. old. 22–26. s.

³⁹ „Nam etsi illa verba quibus ipsae visiones seu similitudines describuntur, sonare corpora . . . videantur, spiritualia tamen sunt quae nobis ministrantur in his, ac per hoc in spiritu quoque causas et rationes earum oportet inquiri.” In: *Cant. Cant.*, serm. XXXII. art. 1.

⁴⁰ 56. old. 6–9. s.

⁴¹ 41. old. 11–14. s.

⁴² A kódex levitációit leíró részletei közül: „Az ew aldod lelke gyakarta egbe nemczak elmeyezerent de teftizerent es fel emel-

mális, hétköznapi érzékelést is lehetővé teszi. Egyidőben haladunk tehát kifelé és befelé: az ekstázis egyre teljesebb boldogsággal ajándékozza meg a kiválasztottat, aki fokozatosan visszanyeri életjelenségeit.

Az „Aluerna hegye meglewleferewl”⁴³ szülő fejezetben fráter Leó szeretettel és tisztelettel vegyes kíváncsisággal követi Szent Ferencet, s így olyasvalaminek lesz részese, amit csak töredékében érthet meg. Látja a Szent Ferenc fejére leszálló lángot, hallja, hogy a láng szól Ferenchez, és az válaszol. Amikor Ferenc észreveszi fráter Leót – az ekstázis itt már nem párosul az érzékek időleges elvesztésével! – először haragra gerjed,⁴⁴ azután „De hogy mert zent ferenc ygen zeretiuala ewtett *tyztafagert es alazatoffagert* kyt valuala . . .”,⁴⁵ magyarázatot ad arra, amit látott. Ennek egy része a szerzet feladataira vonatkozik, a másik magát az ekstázist próbálja közelebb hozni fráter Leóhoz: „. . . tehát *valek edeffegnek nemy vylagoffagaban* kyben latomuala vegezettlen yozaganak es yf teny edeffegnek melfeget . . .”.⁴⁶

Mindebből következik, hogy a harmadik stációban szerzett ismeretek részben megoszthatóak, de csak olyan személlyel, akiben valami módon egyébként is jelen van a kegyelem. Fráter Leónak meg kell elégednie Szent Ferenc válaszával, ennél tovább nem juthat: „. . . *ogyad magadot* frater a t y a m f i a hogy *engemet touaba ne kymel . . .*”, mert Isten „. . . tezen nemynemew hyrekett : mynemewkewt fonha nemtewt ez vilagban valamely teremtettnek”.⁴⁷

tetykuala fewdrewl” 63. old. 17–19. s.; „Es nemykoron lewlyuala ewtett cellaya kewl egbee fel emeltett: azannera hogy kezuel meg yllhetetiuala ewtett” 41. old. 20–24. s.; „Es // nemykoron lewlyua ewtet fewdrewl fel emeltettettuel bykfa kewzepiglen” 41–42. old.

⁴³ 36. old.

⁴⁴ „ffrater pecorone”-ként szólítja meg, a képző az olasz nyelvben nagyító, itt rosszálló értelmű! 45. old. 4–5. s.

⁴⁵ 46. old. 1–3. s.

⁴⁶ 46. old. 10–13. s.

⁴⁷ 48. old. 21–23. s. és 49. old. 4–7. s.

A *Grál-regény*ben szó esik Mordrain királyról, aki többet szeretett volna megtudni Isten titkaiból, mint amennyi neki megengedett. Fráter Leó és az ő példája is azt bizonyítja, hogy a kinyilatkoztatás – tehát az eksztázis – fokozatai szigorúan kötöttek, a kegyelmi állapot függvényei.

A legmagasabb rendű eksztázis egyenlő Isten titkainak színéről színre való látásával, ez illeti meg a győztest a *Queste del saint Graal*ban. Gilson szerint a regény két szóban összegezhető: aszkétizmus és misztika. A misztikus életnek viszont csak az eksztatikus állapotokhoz viszonyítva van pontos értelme. A *Jókai-kódex* Szent Ferencének életét ugyanezzel a két szóval jellemezhetjük.

Galaad nem akarja túlélni a legtökéletesebb eksztázist, ezzel ugyanis a földi életben elképzelhető legnagyobb boldogságot nyerte el, hiszen a misztikus számára a boldogság egyet jelent Isten látásával. Galaad vágyai és tettei mögött a ciszterci gondolkodást fedezi föl Gilson, amely szerint az Istenhez való eljutásnak két módja van: ezen a világon az eksztázis, a túlvilágon pedig a boldogító látomás. A túlvilágon a kiválasztott lelket Isten színéről színre való látása segíti, hogy a szeretet és az abból fakadó boldogság Isten megragadását végtelenné tegye. Szent Bernát, a ciszterci rend teoretikusa Ágoston elméletét vallja, vagyis azt, hogy a boldogság egyenlő Isten szeretet általi megismerésével. Ez a nézet szöges ellentétben áll a későbbi tomista felfogással: a boldogság Istennek az intellektus általi megismeréséből fakad, a szeretet csak következménye ennek. A misztikus csakis az érzelem révén juthat el Istenhez, nem pedig az intellektus révén.

A ciszterci Guillaume de Saint-Thierry formulája: „A lélek érzéke a szeretet, a lélek belsőbb érzékelése az intellektus”^{4 8} kitűnő példa arra, hogy a ciszterci misztika jellegénél fogva kognitív fogalmakkal fejez ki lényegében érzelmi állapotokat.

^{4 8} „Sensus enim animae amor est . . . Interior vero animae sensus intellectus ejus est.” *Speculum fidei*; Migne, Patr. lat., 180., c. 390–391.

Gilson rámutat, hogy a *Queste del saint Graal* terminológiáját csak a ciszterci gondolatvilág alapján értelmezzük; a regény olyan szavai, mint „látván látni”, „megismerni”, „tudni” valójában egyetlen dolgot jelentenek: szeretni.

A *Jókai-kódexre* sajátos kettősség jellemző. Állandóan visszatérő kifejezései az „isteni édesség nézése”, az „édesség világossága”, „isteni malasztnak látása” az érzékszervi jellemzők különös elegyedését mutatják, így próbálják megközelíteni az eksztázist. Ezek a formák egyértelműen az affektív szemléletmód példái. A Grál tulajdonságainál már idézett mondat: „de zent ferenc bewlcze ffegek zzyuel egezen eze fwltetett” az affektív-szenzuális és az intellektuális sík egymásba játszását jelenti. Csakhogy affektív és intellektuális a szerző szándéka szerint elkülönül; kódexünkben számos tudományellenesnek tűnő kitétel található: „Es hogy lenky ezzerzetnekmyatta bewlcze fegebelewl fokka nem elhett”,⁴⁹ „Akaryauala ewkewt ynkab zerelmuel yoknak lenny hogynem ment tudomannak kyde ffegeuel keuleyeknec lenny”,⁵⁰ „Es gyczewlkewdny kezdnek embereknek gyczeretyben Es tudomannak neuben Es bewlcze fegebelewl auagy vko ffgbalol byznak Es tehat lezen zyubely nyaya fflag keferew feges es zenuedhetetlen”.⁵¹

*

A kódex gondolati rendszerében két réteg fedezhető fel: az első – minden bizonnyal korábbi – gondolatkörre, amelyben *intellektuális kifejezések még jelenthetnek affektív viszonyulást*, ráépült a második, amelyben már *szükség van a fogalmak tisztázására*. Nem egyszerű tudományellenességről van itt szó, hanem *az ágostoni felfogás védelméről az intellektuális értelmezéssel szemben*, amelyet majd Aquinói Tamás foglal

⁴⁹ 104. old. 6–8. s.

⁵⁰ 109. old. 17–20. s.

⁵¹ 125. old. 15–20. s.

rendszerbe, de amelynek részletei már jóval korábban jelentkeznek. A kódex Szent Ference az affektív misztika jellegzetes képviselője, mint amilyen Szent Bernát.⁵² Számára az intellektus útja nem rossz, hanem járhatatlan, zsákutca, mivel Istenhez nem visz közelebb.

Ha a kisebb testvérek közösségét spiritualizált lovagságnak tekintjük, a kerekasztal-idézetet követő részben megtaláljuk azt a magatartásformát, amely egyszerre kapcsolódik a Grálhoz és az ágostoni eredetű misztikához: „Ezek az en attya // mfyay kerek aztalnak vytezy . . . Es ew epeletekben egyebeknek bewnyt meg íruan eluen egy egyewuen: Es naya f koduan alazato ft: kyknek tudomanya y f tentewl meg e f mertetyk”⁵³.

Az eksztázis maradéktalanul pótolja a racionális gondolkodást: „Mert en valasztalak tegedett *yra fe f merew emberert* – azaz helyette – Es en f ok gyewlekeze f imnek predicalnya”⁵⁴, sőt, nemcsak hogy pótolja, hanem annál messzebbre jut, többet fog fel és többet ad át. Ciszterci megfogalmazás szerint „A szeretet sokkal tovább terjed, mint a látás”⁵⁵. A *Jókai-kódex* megfelelő részlete: „Es harmadnak paranczola: hogy my vronknak vr ye f u f cristu f nak gyczeretyre *gondolatnalkewl* kerewdnek valamyt . . . Isteny tytkokrol oly czudalatos tytkokot vezetuala vylagoflagra hogy f enkynek nem vala ket seg hogy ewmyatta es egyebeknek mytta zent lelek nem zoltuolna”⁵⁶.

*

⁵² „Nem azt mondya uala mert zent yrafnak olua f fafa neky nemkellene De tanu f agnak felettebualo gongyarol fe vonna mendent” 109. old. 13–17. s.

⁵³ 114. old. 4–7. s.

⁵⁴ 118. old. 20–22. s.

⁵⁵ „Amor multo plus se extendit quam visio.” Guillaume de Saint-Thierry: In: *11 Sent.*, 23; 2, 3 és 4. kiad. Quaracchi 545.

⁵⁶ 136. old. 6–15. s.

Sorozatos párhuzamot vontunk a ciszterci misztika, a *Queste del saint Graal* és a *Jókai-kódex* között. A fentiek alapján világos, hogy a kódex Ference az ágostoni Isten-megközelítést fogadja el. Térjünk most vissza a IX. Gergely-féle *Sequentiára*: ha jobban megnézzük, a vers az ágostoni égi-földi hierarchiát is magába foglalja. Az oppozíció nem egyszerű szembenállást jelent, mivel a földi rend itt az égi szolgálatában áll, ha nem is tükörképe, de legalább visszfénye annak.

Étienne Gilson említi tanulmányában, hogy az ágostoni eredetű ciszterci affektív misztikából merítenek a későbbi ferences misztikusok, például Bonaventura. Látható azonban, hogy Bonaventura nem Ágostonhoz vagy Szent Bernáthoz tér vissza, hanem egy töretlen láncot fűz tovább, melynek első szeme az ágostoni ember- és boldogságfelfogás, második a citeaux-i bencés misztika, harmadik a ciszterci gondolkodás motívumait magába olvasztó *Grál-regény*, a negyedik pedig Assisi Szent Ferenc miszticizmusa. Ferenc a legkevésbé sem volt elméleti ember, ő valóban érzelmei és regényes képzeletvilága folytán választotta azt az utat, amit Bonaventura teológusként. Nem tudjuk, melyik *Grál-legendát* ismerte, de vagy neki, vagy a *Jókai-kódex* latin eredetije szerzőinek ismerniök kellett egy, a *Queste del saint Graal*-hoz nagyon közel álló változatot. Azok az elemek, amelyekből Bonaventura rendszert épített, már a kezdetektől éltek a ferences gondolatvilágban.

Gyakran előfordul, hogy vallási elemek világi alkotásokba illeszkednek. Sokkal ritkább, ha világi műből születik vallásos inspiráció. A ciszterci misztika jellegzetességei beszüremkedtek a *Queste del saint Graal* regényébe, ennek közvetítésével pedig a *Jókai-kódex* latin forrásaiba. A ciszterci és a ferences misztika között a Grál a híd; ennek bizonyítéka a magyar irodalomban a *Jókai-kódex*.